

Юрій МОСЕНКІС

АРХІТЕКТУРА, АСТРОНОМІЯ, МІФ І ЗАКОН

До реконструкції ідеології творців
давніх монументальних пам'яток

Сучасні люди, а іноді й професійні науковці нерідко схильні недооцінювати міру зв'язку між різними сферами уявлень і діяльності архаїчної людини. Іншими словами, не завжди береться до уваги виняткова цілісність міфологічної ідеології, якою просякнуті всі без винятку сторони давнього життя. Серед цих галузей архітектура загалом та її конкретні пам'ятки аж ніяк не виступають чимось окремишим, відрубним від інших проявів матеріальної й духовної культури. Реконструкція таких поглядів є, на нашу думку, важливим завданням сучасного дослідження, помітно позначеного рисами міждисциплінарності.

Як слушно зазначає відомий дослідник стародавніх споруд П. Деверо, «археологія в тому вигляді, в якому вона існує нині, не дозволяє сама по собі зрозуміти природу священних місць. Археологічні свідчення слід розглядати у комплексі з іншими знаннями, отриманими за допомогою різних наукових дисциплін» [2, с. 9].

«Першим чудом світу», що вражає і сучасних творців архітектурно-будівельних об'єктів, залишаються єгипетські піраміди. Попри всі сумніви й фантастичні гіпотези (що призвели зрештою до виникнення терміна «пірамідіотизм» на позначення численних спроб «учитування» в параметри піраміди різноманітних природних констант), дослідження 1990-х рр. визначили орієнтацію деяких вертикальних коридорів пірамід на певні сузір'я в часи будівництва споруди й тим підтвердили не тільки її датування, а й необхідність співпраці представників різних галузей науки й техніки. Наприкінці 1980-х було зроблено сенсаційне відкриття того факту, що форма піраміди фіксує жмуток променів близького до горизонту західного сонця (при тому, що західний сонячний промінь стародавні єгиптяни асоціювали зі шляхом у райський світ або самим райським світом — давньоєгип. *Дуат*, давньогрецьк. *δυσίς* «захід світила»). Інакше кажучи, піраміда виступала начебто застиглою моделлю заходу сонця

(пізніше ранкове відродження якого символізувало вічне життя; душа померлого фараона, вважали, іде променевою доріжкою і зливається з сонцем). До сказаного слід додати, що сучасна гіпотеза про відображення в розташванні пірамід карти зоряного неба знаходить опертя в текстах елліністичного періоду, пов'язаних із іменем Гермеса Трисмегіста, а відтак і давньоєгипетського бога мудрості Тота (елементи уявлень про земні споруди й цілі міста як віддзеркалення Неба відомі в Месопотамії й у християнстві — пор. працю Августина Блаженного «Про місто Боже»). Сонце ж як головний культовий об'єкт протягом усієї давньоєгипетської історії (починаючи від додинастичного періоду IV тис. до н. е. і до елліністичного періоду останніх століть до Різдва) символізувало вічне оновлення і всесвітній закон колообігу.

Деякі інші уявлення втілювали месопотамські зіккурати, що символізували кількашарові небеса (відомі з багатьох міфологій, особливо в сибірському шаманізмі). Мало хто звертає увагу на те, що навіть у такій близькій до сучасної західної культури міфології, як давньогрецька, існувало уявлення про два неба — нижнє *аер* (звідси *аеро-*) і верхнє *айтер* (звідси *ефір*). Піднімаючись до храму на вершину зіккурату, жрець неначе ярус за ярусом піднімався на верхнє небо (подібно до шамана, що символічно піднімається на «світове дерево», «вісь світу») Тут черговий раз бачимо функціональну тотожність, міфологічний «ізоморфізм» штучної небесної гори, якою є зіккурат, і дерева. Заведено вважати, що ідея зіккурату принесена шумерами з гір (Елам = сучасний Іран або Кавказ), і не випадково в їхній мові важливий міфологічний об'єкт Кур — водночас «гора», «чужа країна» і «потойбічний світ» (пор. слов'янські фольклорні уявлення про русалок, що, залазячи на дерева, потрапляють у потойбічний світ — пор. казку «Івасик-Телесик»).

Залишається відкритим питання про можливе співвідношення вавилонських ступінчастих зіккуратів і першої давньоєгипетської піраміди — ступінчастої споруди фараона Джосера XXVIII ст. до н. е., приписуваної обоженному пізніше архітектору-вельможі Імхотепу (як вважають, можливому прототипу давньогрецького Асклепія подібно до того, як прототипом Едипа був давньоєгипетський фараон Ехнатон). Ідея ступінчастої споруди не чужа й давньобританському світові — це пагорби Сідбері й Гластонбері (останній вважають одним із прообразів легендарного кельтського острова Аваллон).

Дуже схожу ідеологію відображає ідея давньогрецького Олімпу — світу божеств на високій горі (божества на горах відомі і на Криті, і на Кавказі). Однак Олімп водночас утілює й ідею обертання (12 олімпійських богів символізують ідею Зодіаку).

Уплив астрономії на архітектуру, особливо давню, важко переоцінити. Чого варті хоча б відомості про орієнтацію Парфенону, а точніше його давньо-

го прототипу, на деякі зірки XI ст. до н. е.! Давньоєгипетський храм богині Ісіді у Дендері, як установив ще на межі XIX і XX століть засновник археоастрономії (астроархеології) як науки Н. Лок'єр, був орієнтований на схід зірки Сириус, тоді як храми у Карнаку — на точки сходу Сонця в день літнього або зимового сонцестояння (подібне орієнтування засвідчують і писемні відомості про побудову давньоєгипетських храмів) [2, с. 92–93].

Виразну астрономічну орієнтацію виявляють численні архітектурні споруди мало не всього стародавнього світу (Британії й Ірландії, Франції, Іспанії, Мальти тощо), і дослідження їхніх міфоастрономічно-календарних функцій дедалі поглиблюється й урізноманітнюється. Серед ритуально-астрономічних споруд першість тримають мегаліти, поширені від Ірландії до Кореї. Не випадково новітні дослідження календаря стародавнього Криту (колиски мінойської культури, що впливала безпосередньо на класичну Грецію й через греків і етрусків на класичний Рим, а відтак на всю пізнішу Європу) здійснюються майже винятково за архітектурними матеріалами. Показово, що мікенським грекам II тис. до н. е. приписують завершення побудови (точніше, перебудову, зумовлену тисячолітнім рухом зірок — т.зв. прецесією) Стоунхенджа, описаного близько двох тисяч років тому Діодором Сицилійським як острівний астрономічний храм Аполлона, що відображає 19-річний сонячно-місячний цикл (сучасні дослідження показали, що споруда справді фіксує названий цикл [2, с. 102]). Високий рівень астрономічних знань утілює сакральна архітектура доколумбових цивілізацій Америки. Існує навіть припущення про те, що планування столиці держави інків Куско залежала від кута розташування Чумацького Шляху, а ритуальна вежа Караколь у культовому центрі індіанців майя Чичен-Іца була орієнтована на крайні північну й південну точки заходу головного об'єкта поклоніння індіанців — Венери (пор. культ Венери в Месопотамії).

Сакральні знання про небо, закономірний рух світил утілені й у давньослов'янській язичницькій архітектурі, яка, на жаль, до останнього часу залишалася слабо вивченою через свою дуже фрагментарну збереженість. «Основна маса культових споруд слов'ян — жертвенні ями і майданчики, капища, малі городища-святилища мала круглу у плані форму, символ сонця, і водночас відображувала уявлення про світ, “круг земний”» [3, с. 24].

Нерідко в астрономічній орієнтації споруд задіяні деталі рельєфу — пердусім пагорби й гори, а також штучні кургани. Так, дослідження у Британії показало, що, за словами Обрі Берла, «в день літнього сонцестояння сонце ніколи не вставало північніше від пагорба Сідбері, розташованого у восьми милях від Стоунхенджа, а в день зимового сонцестояння воно ніколи не сходило південніше, ніж розташований у семи милях пагорб Баттері. Поставити в ряд камені або стовпи значно легше, орієнтуючись на елементи природи» [2, с. 100].

У американських індіанців кожне святе місце було пов'язане з певним днем року, і «цей зв'язок між календарем і ландшафтом, між рухом небесних тіл і Землею... був того самого характеру, що й геомантия доісторичних будівельників мегалітичних часів» [2, с. 109].

Значним досягненням слід вважати підтвержену наукову гіпотезу про лабіринт і численні спіральні орнаменти (зокрема на стародавній кераміці), а також деякі «декоративні» (насправді астрально-міфологічні) розетки як зображений річний рух Сонця і планет. Споруди й візерунки виявилися гарним засобом фіксації й передання різноманітної інформації про рух світил. Астрономічну інформацію у глибоко міфологізованому вигляді містять також зображення на печатках і скульптурах (останні, як показано В. Є. Ларичевим, фіксували астрономічні спостереження ще в палеоліті). Поряд із тим існували міфи, що часто втілювали ті самі відомості вже не в матеріальній, а у словесній формі (так, астрономічний зміст виявляється не тільки в циклі міфів про Геракла, що символізує рух сонця по сузір'ях, а й у такому, здавалося б, суто епічному колі сюжетів, як перекази про Троянську війну: Єлена в Трої репрезентує світило в лабіринті, причому «троєю» називали лабіринт етруски і пізніші європейські народи). А поширені мало не по всьому світу малюнки на скелях (петрогліфи) часто виступали як астрономічні годинники: у певні дні року сонячні промені падали на певні точки малюнків («Можна сказати, що сонячне світло було програмою, що зчитувала інформацію з мегалітичного комп'ютера», як один із яскравих прикладів називають ірландський Ньюгрейндж [2, с. 122]).

Не раз було підкреслено, що сучасне відчуття «лінійного», «історичного» часу прийшло на зміну циклічному часові, властивому світосприйняттю архаїчних культур із магіко-міфологічною свідомістю. Давня людина асоціювала різні за величиною цикли (день = добове коло Сонця, місяць = коло Місяця, рік = річне коло Сонця, «великий рік» різної довжини) так само, як мікрокосм і макрокосм, дім і світ. Так, усесвітньовідомі китайські 12-річний і 60-річний цикли являють собою відповідно період обертання Юпітера і п'ять періодів Юпітера, що дорівнюють двом періодам Сатурна, а давньоєгипетське свято «хеб-сед» (ритуальний біг фараона з метою магічного омолодження після 30-літнього правління) дорівнює періодові обертання Сатурна. Регулярні бесіди критського царя Міноса з Зевсом у печері (щодев'ять років, тобто, за давньогрецьким «інклюзивним» рахунком, кожні 8 років) становлять півперіоду Місяця, до того ж ім'я Міноса за звучанням близьке до давньогрецької (й загальноіндоевропейської) назви Місяця. На матеріалі дослідження мегалітичних споруд, зокрема британських, відзначено, що для поховальних будівель характерна місячна орієнтація, оскільки Місяць символізував ніч і смерть [2, с. 108] (пор. образ Міноса як головного судді потойбічного світу).

Усвідомлення міфологічної значущості подібних періодів (які поглиблено вивчав, серед інших, М. О. Чмихов) дозволяє зрозуміти такий феномен Трипільської культури, як залишення і ритуальне спалення цілих поселень. Ось як цей обряд описують відомі трипільознавці Н. Б. Бурдо і М. Ю. Відейко: «Дані, отримані під час розкопок, дають підстави констатувати особливий ритуал залишення трипільських будівель, подібний до того, який зафіксований етнографами в обрядності, що зв'язана із сакралізацією житла. Отже, всі будівлі, від котрих до нас дійшли площадки, наприкінці свого існування перетворювалися на ритуальний об'єкт. У них певним чином розставлявся інвентар, вони... завантажувалися паливом та спалювалися. ...Всі житла на поселенні горіли одночасно... Таким чином, спалювання селища, яке покинули його мешканці, можливо розглядати як велике жертвоприношення, що періодично відбувалося протягом усього часу існування трипільської культури», і цей звичай в очах трипільців був «обумовлений священним циклом оновлення Всесвіту». Як припускають дослідники, «це був грандіозний, найбільший та найурочистіший обряд трипільської цивілізації, особливо якщо враховувати розміри трипільських протоміст». Вважають, що «саме ритуал, викликаний необхідністю оновлювати світ шляхом циклічного його освячення через принесення жертви, обумовив перенесення трипільських поселень на нове місце через 50–70 років, яким дорівнював, напевне, повний цикл у традиції спалювати старі помешкання й будувати нові» [1, с. 320–321]. Згадкою про подібний ритуал може бути мотив української казки «Названий батько», де чаклун спалює хату доброго чоловіка й натомість створює йому ще кращу (пор. ритуальне доторкання до вогню під час Купальського свята).

Абсолютно аналогічний звичай описаний в американських індіанців (зокрема ацтеків), котрі в останні 5 днів 52-річного священного циклу замикали дружин і дітей, гасили всі вогні, розбивали весь посуд, збиралися на пагорбах і чекали, доки сузір'я Плеяд досягне зеніту, а тоді верховний жрець розпалював новий вогонь і починався черговий цикл [4, с. 215]. Подібні звичаї наприкінці кожного року відомі й в інших народів (5 днів Тота наприкінці року в Єгипті, ритуальне розвінчання царя на новорічне свято у храмі вавилонського Мардука, Кронії в Греції, Сатурналії в Римі тощо, у слов'ян це Коляда, загалом — свято Нового сонця, зимового сонцестояння, пов'язане з уявленнями про народження Ра, Мітри, Христа).

Зазначений вище археологами період існування трипільських поселень (50–70 років) відповідає чи принаймні близький, як бачимо, і до названого індіанського періоду, і до китайського 60-річного циклу (пор. не раз відзначувані давньокитайські паралелі Трипільської культури й віднайдену трипільську глиняну сакральну модель будиночка з символом інь/ян).

Слід особливо підкреслити, що астрономічні періоди представники архаїчних культур сприймали не як наукову інформацію про природу, а як священні закони Всесвіту, яким підкорена і природа, і суспільство. І світила, передусім Сонце, уявлялися божествами закону і справедливості, рух яких зачаровано спостерігали, малювали на посуді й утілювали в монументальних пам'ятках.

1. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура: Спогади про золотий вік. — Харків, 2008.
2. Деверо П. Древние святилища и великие мистерии прошлого: Загадки древних культовых сооружений / Пер. с фр. — М., 2006.
3. Русанова И. П., Тимощук Б. А. Языческие святилища древних славян. — М., 1993.
4. Смирнова И. М. Астрология с разных точек зрения. — М., 1996.